

УДК 793.5/7:069.1:78.071(477)Косенко

МАРГАРИТА ІЛЬНИЦЬКА

МУЗИЧНІ ВЕЧОРИ В МУЗЕЇ ВІКТОРА КОСЕНКА

Від нас пішов ти в морок ночі.
Де ні гудків, ні шуму трав.
Навік твої погасли очі,
Акорд останній одлунав...

(В. Сосюра. В. С. Косенкові, 3 жовтня 1938 р.)

Складні почуття огортають людину, котра вперше переступає поріг затишного помешкання дому № 9 по вулиці М. Коцюбинського, що офіційно носить назву Меморіальний кабінет-музей В. Косенка, де останні дні провів видатний український піаніст, композитор, педагог В. С. Косенко. Розум усвідомлює, що давно нема вже на світі людини, яку бачили й зігрівали ці стіни, а серце відчуває на кожному кроці незриму присутність, ледь вловимий подих, його навіки відринувшої в небуття прекрасної душі. Відомо, що посмертна доля митця, його творчого доробку, у великій мірі залежить від тих, хто оточував його при житті. Безперечно, перші кроки до увічнення образу видатного композитора Віктора Степановича Косенка зробила його вірна дружина Ангеліна Володимирівна. Це до неї, виснажений смертельною хворобою, звернувся з розпачем він в останні хвилини: «Галюшечко, врятуй мене, я так хочу жити!». Звісно, врятувати життя найдорожчої істоти вона була безсила, а от зробити так, щоб найменша дрібничка, жоден прояв творчої натури композитора і все, що пов'язане з його світлим ім'ям збереглося й не кануло в небуття, стало ціллю всього її подальшого життя. Коли під час війни німці підійшли до Києва, й розпочалася

© Ільницька М. В.

Літературна Україна. 1997. 23 січня.

Ільницька М. В. На хвилях музики в минулу далечінь круїз : статті.
Київ : КИТ, 2006. С. 184–192.

евакуація, в родині Косенків сумніві не було, чи брати з собою особисті речі, чи вивозити архів композитора: дві валізи, які вдалося захопити, були заповнені рукописами й найціннішими нотними виданнями композитора. Ще в евакуації Ангеліна Володимирівна почала записувати свої спогади про Віктора Степановича Косенка. «Мені й на думку не спадало, що вони можуть бути надруковані. – признавалася вона пізніше. – Просто хотілося зберегти усе те, що наповнювало 18 років нашого спільного життя». Вже після повернення родини Косенків до рідного міста, до написання спогадів про В. С. Косенка прилучилися його друзі, учні, численні діячі вітчизняної культури. На матеріалі цих спогадів у 1967 році видавництво «Музична Україна» видало книгу спогадів про В. С. Косенка. В 1975 році вийшло 2-е видання, до речі, вже українською мовою, доповнене новими спогадами та деякими листами композитора. Більшість з них була написана наприкінці 20-х років під час його тривалої концертно-просвітницької подорожі по індустріальних районах України, приуроченої до масового свята музики в нашій країні. З ентузіазмом відгукнувся Косенко на заклик уряду про необхідність підвищенні виховної ролі мистецтва серед широких мас. Фрагменти листів красномовно свідчать про те, в яких тяжких умовах проходила ця подорож. Саме тоді він застудився й остаточно підірвав своє здоров'я. «...Сиджу на станції Синельникове, де треба дождити поїзда 10 годин, – пише він дружині. – Лише вночі, близько 12-ї йде поїзд. Прибудемо до Мелітополя о 8-й годині ранку. Дві ночі не спати – два концерти підряд...» (30 листопада 1928 р.). «... Зараз буду одягатися, бо у нас концерт на шахті аж за 9 верст від Донецька, і їхати по страшній грязюці, а такої грязюки ти, мабуть, ще не бачила...» (28 листопада 1928 р.).

Попри всі труднощі й дорожні негаразди, він все ж не втрачає притаманного йому оптимізму: 20 листопада він пише: «Публіка нас приймає не скрізь однаково, вірніше, не скрізь нас розуміють. Наприклад, в Ізюмі був колосальний

успіх, а в Луганську нас не зрозуміли й холодно прийняли. Так само і в Кадіївці..., зате в Брянському робітники влаштували нам овацію та дали похвальну грамоту...». І ще: «Та робота, яку ми проводимо в Донбасі – несемо чисту музику в справжні робітничі маси, – наш подвиг. Концерти в центрах – то просте діло, то десерт». В дні, коли йшла підготовка до випуску книги, майбутні автори не раз збиралися в гостинному домі Косенків, щоб в колі близьких й рідних композитору людей почитати написане, дістати пораду від дружили Віктора Степановича, а то й просто послухати музику, або поділитися враженнями від чергового концерту. Так в ті далекі 60-ті роки в домі по вул. Коцюбинського 9, були започатковані музично-літературні вечори, що іменувалися тоді «Косенківські досуги». А з 1964 р. в квартирі № 4, де в останній період жив В. С. Косенко на громадських засадах було створено меморіальний кабінет – музей композитора, який згодом перетворився в справжній осередок високої творчої наснаги. Понад 10 років основною хранительською музею була вдова композитора Ангеліна Володимирівна Косенко-Канеп. а коли в 1977 році їй не стало, обов'язки по збереженню музейних фондів без вагання перебрала на себе її молодша дочка від першого шлюбу – Раїса Едуардівна Канеп. Саме їй ми завдячуємо відчуттям живої присутності композитора в триваючому вже без нього житті. Вона піклується про збереження не просто музейних фондів, численних сімейних реліквій – в першу чергу це ревностний хранитель родинних традицій та моральних устоїв середовища, що оточувало композитора за життя. Не випадково кажуть: «Яке дерево – такі його квіти; які батьки, такі ж діти...» Хоч Раєчка й не була рідною дочкою Віктору Степановичу, але він, як писала Ангеліна Володимирівна, «был ей лучшим из отцов». Виховав її цілісною людиною з чесними поглядами й чуйним серцем, вгадуючи в ній споріднену душу. Не раз повертався В. С. до розмови, щоб удочерити Раю офіційно, та не встиг. Для Раї ж він був зразком всього світлого й прекрасного, що може бути в людині. В сімейному альбомі, що лежав

завжди у Ангеліни Володимирівни на столі, Рая записала: «Віктор Степанович, его отношение к людям, к искусству – это самое красивое явление, которое я видела в жизни...».

Якщо перегорнути одну з карток записів, які вела довгі роки Ангеліна Володимирівна про своїх близьких, стане зрозумілим, що не так просто далися Раїсі Едуардівні перші кроки її подвижницької діяльності на музейному терені. З теплою материнською посмішкою описує А. В. один характерний випадок з далекого 1958 року. В Київській консерваторії проходив вечір, присвячений 20-м роковинам з дня смерті Косенка, на який через хворобу Ангеліна Володимирівна не змогла піти. «Коли дочка йшла на концерт (5 жовтня 1958 р.) – пише вона, – я просила її зайти до артистичної кімнати й подякувати від мого імені й від свого виконавцям. Коли мої домашні повернулися з концерту, я сказала Раюші: «А я знала, що ти сиділа в президіумі». «Я все зробила, що могла: в президії сиділа, в артистичну ходила, руки всім потиснула і всім подякувала. Ти задоволена мною, мамо?». Це звучить трохи комічно, але Рая вважала себе зовсім непригодною для таких ролей і взагалі де-небудь представителювати. Тому навіть ті факти, котрі її глибоко хвилюють, вона виставляє в умисно лаконічному оформленні – я думаю, що й тут грає роль її скромність, боязнь бути смішною, якщо в собі не впевнена». Мабуть, ця надмірна скромність Раїси Едуардівни й спричинилася до того, що вона не раз підкреслювала в своїх спогадах й усно, що природа не наділила її музикальністю. В це трудно повірити, адже немускальна людина не могла б піднести до таких висот рівень музичного життя, що насичує осередок, яким вона керує.

Прекрасну традицію домашнього музикування Віктор Степанович успадкував від своїх батьків. Життя сім'ї Косенків у Житомирі було сповнене музикою. До просторої квартири, що містилася в будинку № 6, по Дмитрівській вулиці, часто приходили гості: музиканти, співаки, артисти, численні аматори й просто люди, яким хотілося послухати чудову

гру Віктора Степановича, або порозмовляти з ним. «Коли у 1929 році В. С. Косенка запросили зайняти посаду викладача Київської консерваторії, житлові умови сім'ї настільки погіршилися, що вже не могло бути й мови про домашні концерти. Віктор Степанович навіть не мав змоги грати досхочу в своїй маленькій кімнатці, що знаходилася в переповненій сусідами київській комуналці, що його дуже пригнічувало. Коли ж сім'я після довгих клопотань нарешті отримала в 1938 році простору трикімнатну квартиру по вулиці Коцюбинського 9, перше, що промовив, увійшовши до неї вже приречений тяжкою хворобою композитор: «Галюшечко, як тут добре буде звучати музика! У нас знову будуть музичні вечори, як і в Житомирі!».

Мрія його здійснилася, музика постійно звучить в домі Косенко, та, на жаль, вже без нього. Той, хто бував на музичних вечорах в музеї Косенка, як і автор цього нариса, помітив одну непостижиму особливість: по мірі того, як звучить виконувана музика, починаєш відчувати, що між постаттю композитора на портреті, що знаходиться ліворуч від рояля, та виконавцем ніби поступово встановлюється невловимий зв'язок. Створюється ілюзія, що музиканти, які музикують в цьому домі, не просто грають перед слухачами, а, насамперед, звітують перед самим маестро в своїх творчих досягненнях. Риси на портреті ніби ілюструють виняткову здібність слухати інших, яка була притаманна Косенкові, про що написав чернігівський режисер М. Вельямінов у своїх спогадах: «Слухали його проникливі, сумні очі, слухали руки, що вказували підвищену чутливість, слухала уся його схилена постать – слухали зосереджено, чуйно, з особливо властивим йому вмінням бути уважним до людей, до явищ життя». Тематика концертів у Косенківському домі сама розмаїта. Тут відбуваються прем'єри вперше виконуваних творів, студенти, аспіранти консерваторії обігрують свої екзаменаційні та випускні програми, відомі виконавці не вважають зазорним (принизливим) виступати в одному концерті з малюками – учнями дитячих шкіл. Пам'ятаю чудовий концерт, який

влаштували учні музичної десятирічки напередодні поїздки до Польщі на дитячий міжнародний шопенівський конкурс. Вони грали з таким піднесенням й щирістю, ніби прийшли за наснагою й благословенням до улюбленого композитора перед відповідальною поїздкою. В музеї є своя усталена роками традиція: поки в меморіальному кабінеті триває концерт, у сусідній кімнаті безшумно йдуть приготування до завершальної частини всякого вечора – традиційного «косенківського чаювання». І скільки б не було на той час присутніх в домі, Раїса Едуардівна нікого не відпустить без того, щоб не пригостити чудовими пирогами, запашним чаєм та всякими ласощами, талант до випічки яких успадкувала від своєї матері. А якщо в цей вечір концертували діти, то ще й пожартує: «Ви були весь вечір в гостях у дяді Віті, а тепер повинні пригоститися у тьоті Галі!». А що таке гостювання – давня традиція дому Косенків, свідчать численні спогади зі згадуваної книжки. Піаністка О. Павлова пише: «Вдома Віктор Степанович був веселий, доброзичливий, любив пожартувати. Кожна зустріч з ним – чи то біля рояля, чи за столом, на домашніх музичних вечорах – лишала незабутнє враження». Журналіст В. Хоменко в своїх спогадах про перший візит до В. С. Косенка так само підкреслює традиційну гостинність його дому: «Безліч справ було в мене. Я не збирався затримуватися. Та на столі вже з'явилося якесь привабливе на вигляд печиво, чай та варення, якого я ніколи не бачив. Я почав відмовлятися від чаю та робив це якимось непереконливо, червоніючи та запинаючись. Ангеліні Володимирівні було не так уже й важко умовити мене. Вона також сіла до столу, поклала мені й собі у розетки варення і чаювання почалося».

У музеї Косенка є спеціальна книга, де з року в рік заготовуються програми, з якими виступають виконавці на згаданих вечорах. З неї видно, яка багата й різноманітна тематика цих концертів: від старовинної до найсучаснішої музики. Та які б твори не виконувалися, музика яких би композиторів не звучала, музичну частину вечора по традиції за-

вершує піаніст Павло Батюшков виконанням фортепіанних творів В. С. Косенка. Доцент консерваторії Павло Батюшков не тільки знавець всього фортепіанного доробку композитора, не тільки його натхненний виконавець, а й перший порадник Раїси Едуардівни у всіх питаннях, що безпосередньо торкаються музики. Сім'я Батюшкових склалася в далекому Вологодському краї, де відомій українській художник Василь Миколайович Батюшков відбував заслання. Хтозна, як би склалася доля обдарованого естонського хлопчика, який рано втратив батьків, якби на його життєвому шляху не зустрілися чуйні прекрасні люди: старша донька Ангеліни Володимирівни, Ірина Батюшкова замінила йому рідну матір, а Василь Батюшков усиновив і дав своє ім'я. Мабуть саме від них успадкував він своє благоговійне ставлення до всього, що пов'язано з ім'ям та творчістю В. С. Косенка.

В нарисі Ірини Батюшкової «Музика полонила наше життя» читаємо: «Я відразу полюбила Віктора Степановича, а коли він, помітивши, що мене вабить музика, почав мене вчити, полюбила ще більше – назавжди. Скільки радості дав мені Віктор Степанович, навчивши по-справжньому любити музику! Музика стала моєю професією, а тепер професією мого сина, Павла Батюшкова». Численні акварелі Василя Миколайовича Батюшкова, що прикрашають стіни меморіальної квартири Косенка, гармонійно вписуються в атмосферу доброзичливої привітності, яка панує в цьому домі. Деякі нав'язні музикою (цикл «Шопен. Впечатлення от прелюдий», портрет Павла Батюшкова за інструментом). Деякі безпосередньо пов'язані з віхами життя Косенка («Будинок в Житомирі», в якому сім'я проживала до 1929 року, «Улюблений куточок в Ботанічному саду», «Будинок по вул. Коцюбинського 9», «Пароплав, якому надано ім'я Косенка» і т. д.). По настрою всі ці роботи співзвучні вдачі композитора. Природа в пейзажах Батюшкова співдружнтя людині, гармонійно-спокійна, задумливо-елегійна, далека від будь-якої загрози.

Раїса Едуардівна в своїх спогадах саме ці риси підкреслює у композитора: «Сам Віктор Степанович був з усіма щи-

рий, ввічливий. Прояви зухвальства, нечемності боляче його вражали. На собі відчувши, яке то щастя така вдача, як у Віктора Степановича, я досі понад усе ціную в людині м'який характер, делікатність, доброзичливість...» Про те, що це не просто слова, свідчить один характерний випадок, що стався пару років тому одного серпневого вечора: тишу зненацька порушив якийсь гуркіт, звук битого скла й галас людей, що знаходилися поблизу дому. Потерпіла, а нею була Раїса Едуардівна, з'явилася на вулиці тоді, коли вже сусіди викликали міліцію. Виявилося, що якась жінка підійшла до під'їзду, вхопила камінь й кинула його в меморіальну табличку, що засвідчувала знаходження в цьому будинку «Меморіального кабінету-музею В. Косенка» й розстрожила її нанівець. Всі присутні на хвилину замовкли, смакуючи наперед, як потерпіла буде розправлятися зі злодійкою. Раїса Едуардівна подивилася на жінку, вона їй видалася такою нещасною, такою заляканою, що вона ввічливо попросила всіх розходитися й не стала притягати винуватицю до відповідальності, хоча потім кошти на поновлення таблички ще довго не могла зібрати.

Всі, хто знав за життя Віктора Степановича Косенка, не раз підкреслювали його чесність, м'якість характеру, делікатність, але не забували сказати і про його виключну принциповість та про те, що він не терпів ніяких компромісів, особливо в творчих питаннях. Коли читала статтю Раїси Едуардівни «Из детской косенкианы», яка була надрукована в «Правді України» в минулому році, подумала, що й ці риси успадкувала молодша дочка Ангеліни Володимирівни від свого названого батька. Розказуючи про те, що до музею з Канади надійшов екземпляр виданої там збірки «24 дитячих п'єс» Косенка, вона висловлює слова подяки на адресу видавців за прекрасне оформлення, її хвилює, що п'єси названі справжніми перлинами в українській і світовій педагогічній музиці, і те, що Марта Кравців називає їх «Євшан-зіллям». Але коли стає питання про свавілля авторів у трактуванні біографічних подробиць з життя композитора й безпідставну заміну назв його творів, вона дуже тактовно, але безкомпромісно стає на

захист Істини. Отже читаємо: «Надо только в следующем издании (если таковое будет) изъять абзац об аресте Косенка. Не было ареста, он никогда ни одного дня не сидел в тюрьме – обошлось в то страшное время». І ще: «жаль, что в издательстве сочли возможным “подправить” два названия пьес: “Пионерская песня” стала просто маршевой, а “Буденовцы” превратилась в неких всадников. Это уже произвольное вмешательство. Ведь тогда, 60 лет назад, Виктор Степанович наблюдал не тусовки мальчишек в майках “адидас”, а красногалстучную пионерию в остроконечных шлемах. А название пьескам, отлично помню, композитор давал совместно с приглашенными в кабинет друзьями-детишками».

23 листопада 1996 року у Великому залі консерваторії зібралися шанувальники таланту В. С. Косенка, щоб відсвяткувати 100-річний ювілей композитора. Звучали його твори у виконанні провідних наших українських митців. Була дуже вдало підібрана програма, були палкі змістовні виступи діячів культури, членів спілки композиторів, а мені було чомусь сумно. Сумно, що ніхто з промовців не знайшов потрібним виголосити зі сцени Раїсі Едуардівні жодного слова подяки за її багаторічну сумлінну працю. Сумно, що досі не визначена подальша доля музею, цього унікального осередку високої духовності. Адже одній людині, ще й в такому віці (13 листопада 1996 року Раїсі Едуардівні виповнилося 86 років) не так легко суміщати в одній особі всі обов'язки, пов'язані з роботою діючого музейного закладу – від екскурсовода, наукового співробітника до охоронця й технічного працівника. І все це безкоштовно! Чому саме вона на свої скромні пенсійні доходи повинна оплачувати повнометражну трикімнатну квартиру, де знаходиться музей? Чи ж такі всі ми байдужі і бездушні, чи будемо знов втішати тим, що це всього-на-всього абсурдні наслання нашої сучасної ЕПОХИ!

1997–2007